

Domprovstegården i Viborg

Af Hans Krøngaard Kristensen

Domprovstegården i Viborg indeholder et stateligt middelalderhus med takkede gavle, som med sin fremtrædende beliggenhed stadig dominerer de nærliggende gadestrækninger. Navnet kunne nemt give associationer til middelalderens magtfulde domkapitel. Huset har dog intet med det katolske domkapitels provst at gøre, og navnet er faktisk ret nyt. I 1873 købte stiftsprovst H.J. Swane gården, siden har den været embedsbolig. Skønt provsten siden har ændret titel, kaldes gården dog stadigvæk ofte for stiftsprovstegård.

Huset er nok det bedst bevarede af Viborgs i øvrigt ganske mange stenhuse (1). Mærkeligt nok er det også det hus, hvor ejerforholdene er bedst belyst i tiden før og lige efter reformationen.

I 1512 mageskiftede Knud Pedersen til Tim og hans bror Axel Pedersen med Niels Skeel »— thers stenhuse wtt i Wiborig ligende østen och nordenn fra sorttebrødercloster met abildgardtt och gaardsrum —« (2). Sortebrødreklosterets kirke eksisterer endnu, i dag kaldet Søndre sogns kirke, og domprovstegården ligger netop nord og øst for kirken (fig. 2, mtr. nr. 339).

Brødrene Knud og Axel Pedersen var af den indflydelsesrige slægt Gyldenstjerne og sønner af Peder Nielsen til Tim († 1492). De to sønner var mindreårige ved faderens død, og godset blev bestyret af Peder

Nielsens søster Inger indtil 1509 (3). Brødrene har næppe selv anskaffet huset i Viborg. Det må betragtes som en del af arven efter faderen Peder Nielsen. Om det så er denne eller evt. dennes fader, rigshofmester Niels Eriksen til Landting († 1484), der har købt eller ladet huset opføre, er uvist.

Niels Skeel, der overtog gården i 1512, er desværre ikke så kendt. Han var en yngre søn af Albret Skeel til Hegnet m.m. og det vides, at han var immatrikuleret ved universiteterne i København 1502, Greifswald 1505 og Rostock 1506. Det sidste sted indskrevet som Nicolaus Schele de Wyborch (4). Han var også i Rostock i 1519, hvor han i »sin yderste tiidtt« gjorde testamente. Huset i Viborg beboede han sammen med sin kusine jomfru Abel Jepsdatter Skovgaard, og han efterlod sig ingen efterkommere. Noget tyder på, at Niels Skeel har været kannik ved domkirken; men vi kan desværre ikke verificere dette.

1512, samme år som Niels Skeel overtog gården, testamenterede han og Abel Jepsdatter den til De Titusinde Ridderses alter i Viborg domkirke, med klausul om, at vikaren til det nævnte alter skulle have gården som residens. Ejendommen omtales som »— gaardt och stennhuss ligende utti sanctia trinitatis sogenn i Wiborig neste østenn fra then gaardt, som Knudtt skredere i bode, met hus, jordtt, abbildtt— gaardt och gaardsrum, —« (5).

Gårdens skæbne de næste årtier kender vi ikke; men i 1546 skriver Anders Skeel til Hegnet på egne og medarvingers vegne, at der er trætte mellem dem og ærkedegnen ved Viborg domkirke Anders Skovgaard om et stenhus, de arvede efter broderen Niels Skeel. I 1549 skriver Niels Lange på hustruens og de andre medarvingers vegne, »— att mester Anders Scouff-

gaard holder hannom oc hans mett arffuinge en steenhus for i Viborig, som hørde Niels Skeel till, —« (6).

Den 9. maj 1552 blev der afsagt dom i sagen, hvor Herman Skeel til Jungetgård på faderen Anders Skeels og medarvingers vegne havde stævnet Anders Skovgaard, ærkedegn i Viborg domkirke om en grund og et stenhus i Viborg. Nu skulle man tro, at ærkedegnen kom for at forsvare domkirkens ret til gården, men dette var ikke tilfældet. Han kom som privatmand med arvekrav efter sin søster Abel Jepsdatter Skovgaard. Til trods for, at stenhuset både i testamentet fra 1512 og i et fra 1519 skænkedes til De Titusinde Ridderses alter i Domkirken, og at begge disse testamenter blev fremlagt for rettertingsdomstolen, blev kirkens eventuelle krav overhovedet ikke berørt. Ærkedegn Anders Skovgaard havde ellers i anden sammenhæng optrådt som nidkær vogter af domkirkens gods mod adelige, der søgte at få tilbage, hvad forfædrene tidligere havde skænket kirken (7). Men denne gang var han altså part i sagen.

Herman Skeel fremlagde mageskiftebrevet mellem brødrene Gyldenstjerne og Niels Skeel og dennes testamente fra 1519 udfærdiget i Rostock, hvori han skænker grund og stenhus i Viborg til De Titusinde Ridderses alter.

Anders Skovgaard fremlagde det omtalte brev fra 1512, hvori Niels Skeel og Abel Jepsdatter i fællesskab skænker huset til altret, samt et brev fra 1521, udfærdiget af to præster, hvori det hævdedes, at jomfru Abel Jepsdatter havde forstrakt Niels Skeel med penge og betalt halvdelen af huset. Desuden hævdede Anders Skovgaard, at jomfru Abel Jepsdatter måtte være ret arving. Hertil indvendte Herman Skeel, at det ikke kunne bevidnes, at Niels Skeel havde solgt halvdelen af gården med andet end tingsvidnet af 1521, der først var udstedt efter hans død (8).

Fig. 1. Domprovstegården set fra sydvest. Foto: H.K.K. 1979.

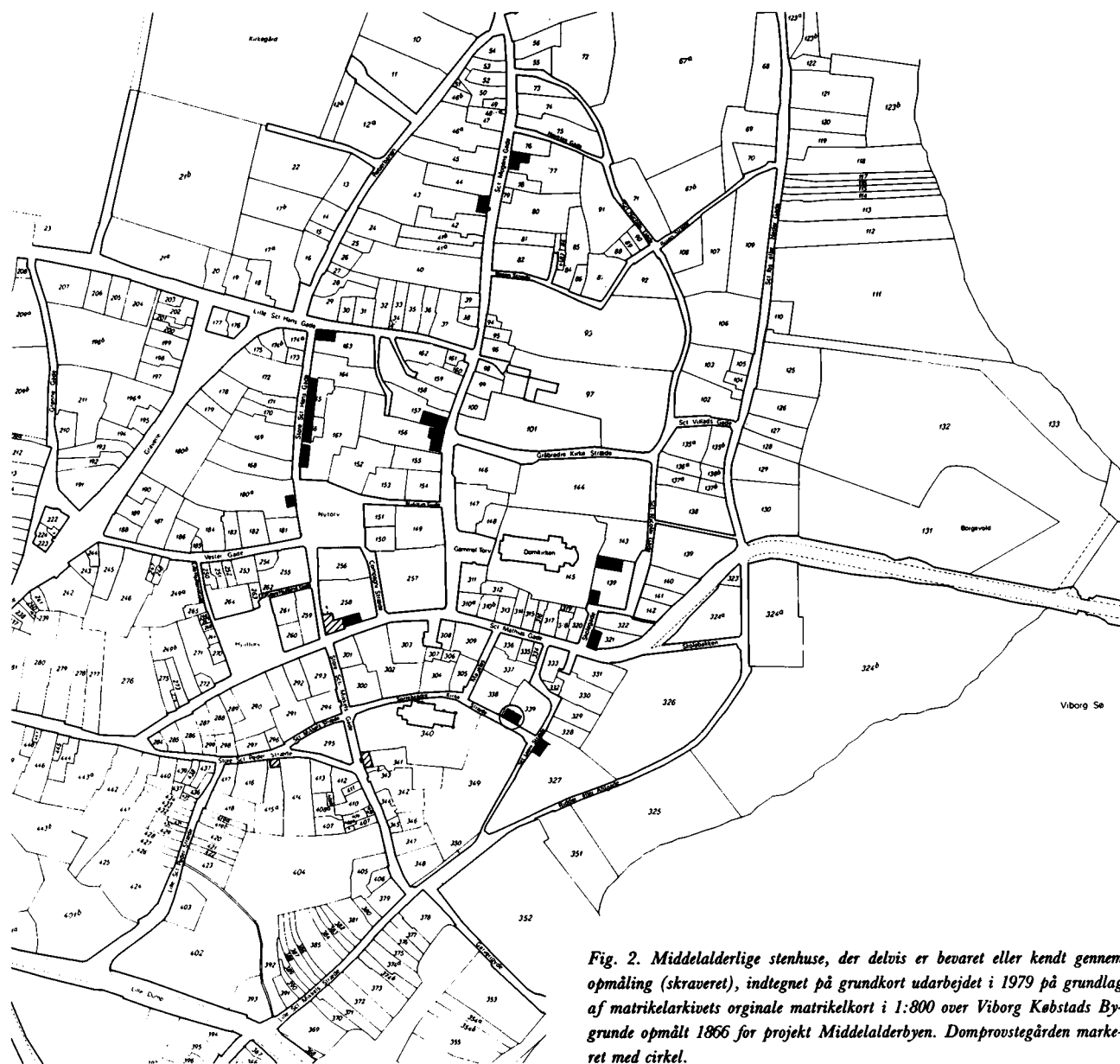

Fig. 2. Middelalderlige stenhuse, der delvis er bevaret eller kendt gennem opmåling (skraveret), indtegnet på grundkort udarbejdet i 1979 på grundlag af matrikelarkivets originale matrikelkort i 1:800 over Viborg Købstads Bygrunde opmålt 1866 for projekt Middelalderbyen. Domprovstegården markeret med cirkel.

Ejendommen tildømtes Anders Skeels arvinger. Og blandt disse arvinger må landsdommer Herman Skeel nok være den, som har kunnet have mest nytte af gården under sine mange ophold i byen.

Desværre har vi ingen kendskab til ejerforholdene i de næste hundrede år. Efter grundtaksten tilhørte den i 1682 Ove Juul til Villestrup. Muligvis har den også tilhørt hans far Iver Juul, landsdommer fra 1598 til sin død i 1627. Efter den store brand i 1615, som fortrinsvis ramte Sortebrødre sogn, nævnes nemlig en Iver Juel blandt de brandlidte (9).

Ove Juuls søn Chr. Juul solgte i 1686 gården til fru Ingeborg Parsberg, der i 1727 overdrog den til to piger, der havde tjent hos hende. Efter at være kommet i borgerligt eje skiftede huset ofte ejer og var i årene 1838-55 udlejet til tugthuset og anvendt som en art kvindefængsel (10).

Domprovstegården ligger på en mellemstor grund mtr. nr. 339, der på tre sider begrænses af Sct. Leonisstræde, Sct. Leonisgade og Sortebrødre kirkestræde. Den nuværende adgang sker fra Leonisstræde gennem en portbygning i bindingsværk fra 1700-årene. Bag gårdspladsen rejser sig så det gotiske stenhus med en vinkelfløj fra 1856. Denne maleriske bygningsgruppe er nok i sin karakter middelalderlig, skønt nogen af husene er nyere, idet man ikke kan forestille sig stenhuset liggende alene på grunden i den tid, gården fungerede som adelsresidens.

Selve den middelalderlige bygning er et rektangulært hus i to stokværk over kælder. Det ydre murværk synes ret intakt. Dog er murværket på nordsiden skjult dels bag fløjen fra 1856 dels af et pudslag med nygotiske dør- og vinduesindfatninger fra samme tid. Den østre taggavl har været nedtaget, mens den vestre er helt intakt (fig. 3).

Denne gavl er den bedst bevarede pragtgavl fra middelalderens Viborg og har en meget sammensat udsmykning. Over et vandret blændingsbånd er anbragt en zig-zag-formet blænding mindende om en trappefrise. Herover rejser de fem højblændinger sig – yderst rundbuede, dernæst spidsbuede og i midten er spidsbuen kombineret med en lille cirkelblænding, hvilket giver en kløverbladsagtig afslutning. Alle højblændinger er med affasede kanter. I de to yderste kamtakker findes skjoldblændinger. De syv kamtakker markeres af en trappeformet rammeblænding, der udgår fra det vandrette blændingsbånd. Af østgavlens blændingsdekoration er kun bevaret den zig-zag-formede blænding over blændingsbåndet, hvilket tyder på, at de to gavle har lignet hinanden.

Vestgavlen synes at være enestående, og i Midtjylland findes der heller ingen sengotiske kirkegavle, der i komposition kan måle sig med den. Og det må være naturligt at søge forbilledet indenfor kirkearkitektur. F.eks. er den bevarede gavl på Oxernes gård i Helsingør tydeligvis afhængig af byens kirkegavle, således som de blev udformet i sidste halvdel af 1400-årene (11). Ligeledes er gavlen på det gamle rådhus i Næstved heller ikke uden visse ligheder med tårngavlene på Sct. Peders kirke sammesteds eller gavlene på sideskibet i Præstø kirke (12).

Det er da også foreslået, at gavlen »synes at afspejle Sortebrødre kirkes pragtgavl, der i 1726 styrtede ned« (13). De bevarede rester af denne kirkes østgavl viser dog helt tydeligt, at den unggotiske gavl har set helt anderledes ud. Samme kirkes vestgavl har heller ikke synderlig lighed med Domprovstegården (14).

Hvis vi ser på nogle af de enkelte elementer, der indgår i gavldekorationen, så siger M. Mackeprang om et par af dem: »Ikke overdreven hyppige er de skjoldformede blændinger, der enten bruges som selv-

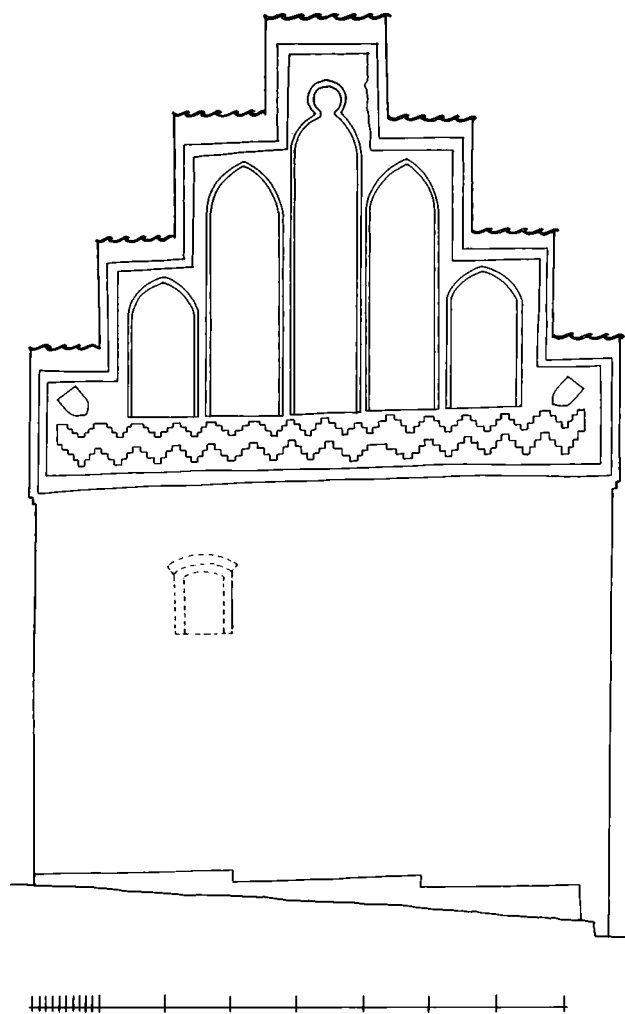

Fig. 3. Domprovstegårdens vestgavl. Et tilmuret vindue i 2. stokværk er indstiplet. Opmålt nov. 1979 af Jørgen W. Overby. Rentegnet af Søren Gottfred Petersen.

stændigt Motiv eller lægges hen over en Midtstav, saaledes at de deler denne. Endnu sjældnere er de trappeformede, der som et smalt forsænket Baand følger Gavlkammenes Linjer.» (15). Kjeld de Fine Licht har påvist, at disse rammeblændinger eller trappebånd fortrinsvis er koncentreret i egnen omkring Roskilde fjord; men de er også kendt i Skåne, hvor udgangspunktet nok er Sct. Peders kirke i Malmø, hvor motivet kendes i tre udgaver fra midten af 1400-årene (16).

Trappefrisen brugt som blænding som i Domprovstegårdens specielle udformning er uhyre sjælden, og selv trappefrisen i den almindelige udformning er kun anvendt få steder i Midtjylland (f.eks. på Ejssing kirkes sakristi). Derimod er frisen i denne traditionelle mæner ganske almindelig på Sjælland.

Nu er der jo store muligheder for, at man skal søge gavlens forbillede på en af Viborgs mange nu forsvundne kirker eller klostre, eventuelt på domkirken. Dog synes de på Domprovstegården anvendte blændingselementer at være næsten ukendte i hele Nørrejylland. Alt i alt virker det som om, inspirationen er kommet direkte fra Sjælland eller Skåne.

Rammeblændingen, der som sagt optræder i Malmø omkring midten af 1400-årene, dateres ved de sjællandske våbenhuse løseligt til o. 1500 (17). Dette, sammenholdt med brødrene Gyldenstjernes mageskifte af 1512 og fornemmelsen af, at huset er en del af deres fælles arv, skulle gøre det rimeligt at datere huset til slutningen af 1400-årene – dog før Peder Nielsens død i 1492.

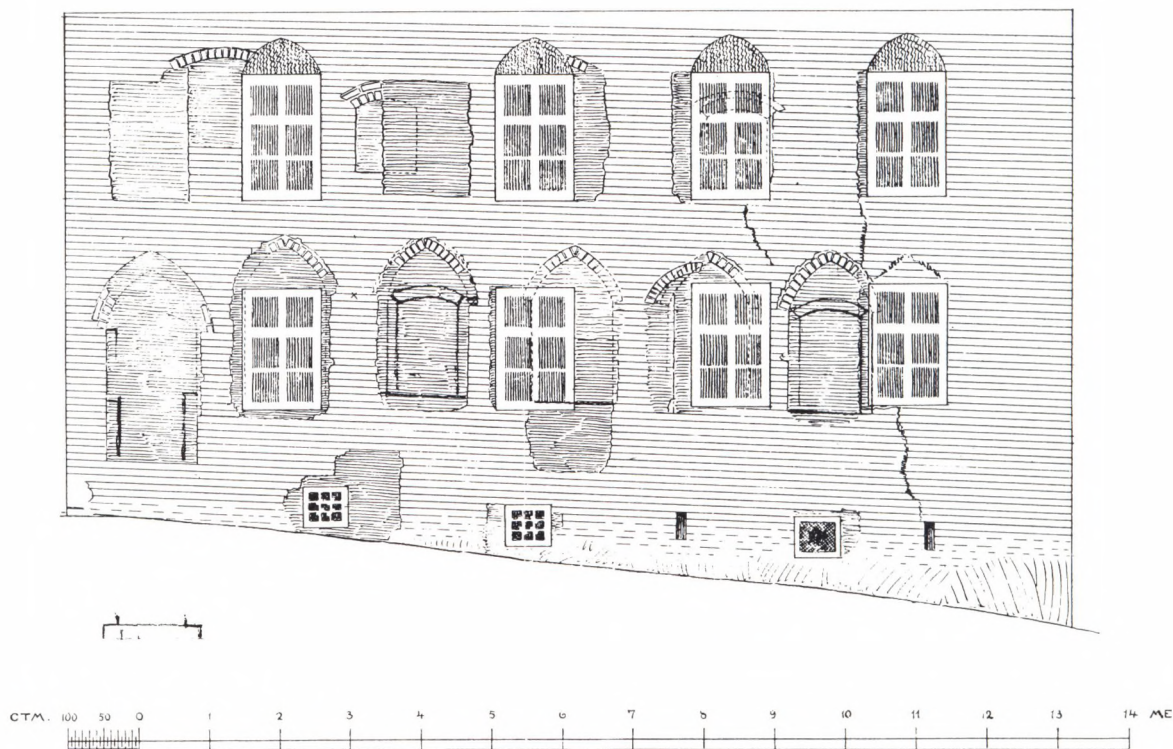
Det meget smukke murerhåndværk i vestgavlen står i skærende kontrast til den sorgløse måde sydsiden er opmuret på (fig. 4). Døre og vinduer er såmænd lavet omhyggeligt nok; men det er dog utroligt, at man ikke har tilstræbt en vandret skiftegang. De

enkelte skifter falder faktisk $\frac{1}{2}$ m på de ca. 14 m fra vest til øst. Da huset i dag fremtræder i blank mur, er fejlen meget iøjnefaldende, og det er nok et spørgsmål, om ikke huset var planlagt til at stå kalket. Et forsøg på mønstermuring med hårdtbrændte bindere i rhombemønster virker ikke konsekvent gennemført, og murværket ligner heri murværket i det vestligste nordkapel ved Søndre sogns kirke.

Sydsiden blev restaureret i 1912. Ved den lejlighed blev stuetaagens gamle vinduer genåbnet (fig. 4 og 5). Det drejede sig om 5 fladbuede vinduer i spidsbuet spejl. En oprindelig dør helt mod vest blev markeret

som blænding. Døren har også været fladbuet i spidsbuet spejl. Modsat vinduerne var det spidsbuede stik over døren yderligere markeret med et løberskifte. I 2. stokværk blev et lille fladbuet vindue med løberskifte over stikket markeret som blænding. Der ses rester af et vindue magen til og placeret symmetrisk i forhold til det første. Formodentlig har der oprindeligt kun været disse to vinduer i øverste stokværks sydside.

Fig. 4. Opstalt af sydsiden før restaureringen. Bemærk de fladbuede stik fra de senere indsatte, lidt større vinduer i 2. stokværk. De hældende skifter ses tydeligt. Opmålt feb. 1912 af C.M. Smidt.

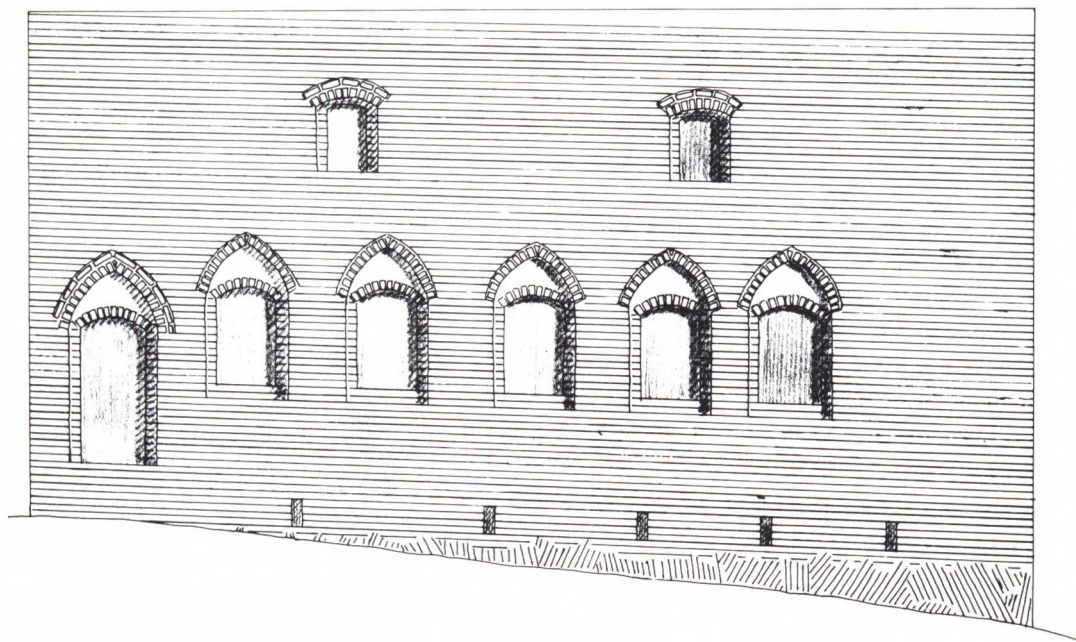
Rester af to fladbuede stik vidner om en tidlig ændring af vinduesforholdene. Disse spor fjernes dog ved murværkets udbedring. I kælderstokværket blev to lyssprækker markeret i tilmuret stand. Murværket på sydsiden var indtil restaureringen cementpudset, og derfor var det i vid udstrækning nødvendigt at udskifte mange sten i facaden med nye munkesten.

C.M. Smidt, der ledede restaureringen i 1912, var indstillet på at beholde 1800-tals vinduerne i 1. stokværk og blot markere de fundne spor i murfladen, således at kun et oprindeligt vindue i 2. stokværk kom til at stå som blanding. Det praktiske arbejde i Viborg

blev udført ved murermeister Chr. F. Jensen. Han udvirkede, at stiftsprovst Helweg Larsen gik ind for at sløjfe de store vinduer i 1. stokværk og genåbne de middelalderlige vinduesåbninger der (18). Denne ændring i planen, som også blev udført, må afgjort siges at være en gevinst for husets helhedsvirkning.

I det indre udgør kælderen den mindst ændrede del af huset (fig. 6). Mod syd er der nu tre vinduer, hvoraf

Fig. 5. Forsøg på rekonstruktion af sydsidens oprindelige udseende. Tegnet af forf. på grundlag af C.M. Smidts opmåling.

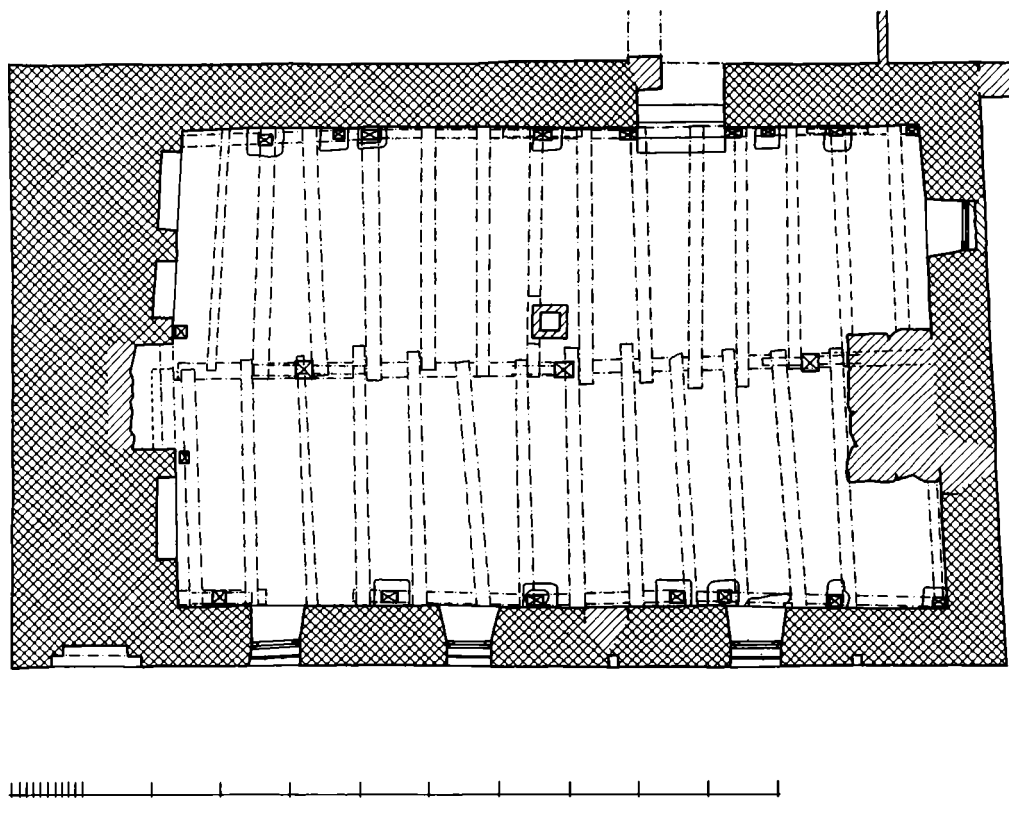

det vestligste i det indre virker oprindeligt, men sikkert er ændret i lysningen. Den vestligste af de tilmurede lyssprækker kan konstateres indvendig, og det er tænkeligt, at kælderen på sydsiden oprindeligt kun har haft en række af disse smalle lysåbninger, der indad har haft kraftig smig (19). Mod øst ses et bevaret fladbuet vindue og spor af et tilmuret. I vest er der rester af fire fladbuede spareblændinger. De to midterste blændinger er forstyrret ved senere udhugning, rimeligvis til et større ildsted. Døren mod nord er ændret, men sidder tilsyneladende på sin oprindelige plads. Kælderen har altid haft bjælkeloft. Det nuvæ-

rende er af betydelig ælde. Det er dog ikke oprindeligt og består delvis af genanvendt tømmer.

Indretningen af 1. og 2. stokværk har vi kun meget lidt kendskab til. Brandtaksationer har ingen oplysninger om indretningen før efter ombygningen i 1855-56 (20). Chr. Gullev, der vel har set denne ombygning, hævder, at der kun har været et stort rum på hver etage. Begge var forsynet med en åben kamin

Fig. 6. Plan af kælder i mål 1:100. Opmålt nov. 1979 af Jørgen W. Overby. Skraering på grundlag af opmåling af forf. nov. 1978. Sammentegnet af Søren Gottfred Petersen.

(21). Et skorstensforløb ses indvendig midt i vestre taggavl, så den ene eller begge etager har nok haft en kamin midt på vestvæggen. At salsetagen kun har haft et stort rum, svarer godt til den almindelige indretning i senmiddelalderens boliger. Derimod havde man forventet et mere opdelt 1. stokværk. Den indre opdeling kunne nemt være foretaget med lette skillevægge, så der er derfor intet underligt i, at Gullev ikke har set spor heraf.

Det er heller ikke muligt ud fra fordelingen af døre og vinduer at sige noget om indretningen, især da vi ikke kender noget til nordsiden, hvor man trods døren ud mod Sortebrødre Kirkestræde ville vente den egentlige indgang. Mod vest har der ikke været vinduer i 1. stokværk, hvorimod der har været et vindue nordligt i østgavlen. I samme gavls sydlige del er et stort parti af murværket i begge etager ommuret med udstrakt anvendelse af kopvendte munkesten (fig. 7). Mest af alt har man indtryk af, at der her er fjernet en fremspringende bygningsdel (f.eks. en hemmeligheds-karnap) på dette sted. Spørgsmålet kunne nok let løses ved en ganske begrænset udgravning på dette sted.

Andet stokværk har kun haft ret få vinduer. På sydsiden har der som sagt nok kun været to vinduer. Mod vest har der været et vindue let forskudt mod nord og i øst et tilsvarende forskudt mod syd; her kan der dog teoretisk have været endnu ét, som dog er helt opslugt af det nuværende vindue. Adgangen til 2. stokværk kendes ikke; men der har vel været en dør på nordsiden, der har stået i forbindelse med en udvendig trappe.

Det manglende kendskab til nordsiden er i høj grad en hæmsko for vores forståelse af huset. Eftersom det nuværende portrum i bindingsværksslængen ligger i direkte forlængelse af Sct. Leonisstrædes forløb fra Sct. Mathiasgade sydpå, har man fornemmelsen af, at det-

Fig. 7. Udsnit af østgavlen. I 2. stokværk ses til højre stikket og den ene fals fra et vindue, der senere er omdannet til en dør. Murværket over fladbuestikket til venstre virker uregelmæssigt, og stikket stammer vel fra det sæt vinduer, hvoraf et par også kunne ses på sydsiden. Derunder ses den store udmuring, der når helt ned til jorden. Øverst er der anvendt moderne sten – formentlig hovedsageligt kopvendte munkesten. Det blandede vindue og havedøren er fra ombygningen i 1855-56. Foto: H.K.K. 1978.

te er den egentlige adgang til gården. Og derfor forventer man, at stenhusets hovedindgang og opgangen til 2. stokværk har været her på nordsiden ud mod gårdspladsen. De bygningsarkæologiske beviser mangler dog. Så man kan blot håbe, at pudsens levetid snart er udløbet, således at den kan blive fjernet.

Noter

1. Der har været over 20 verdslige stenhuse i Viborg på reformationstiden. Heraf er der nok endnu rester af 14, fortrinsvis bevaret som kældre. Herom Hans Krongaard Kristensen: Udvalgte problemer vedrørende middelalderlige stenhuse i Viborg. Utrykt specialeafhandling ved Aarhus Universitet. Århus 1980. Registreringen af husene i Viborg Stiftsmuseum j.nr. 670D.
2. Repertorium Diplomaticum, II. rk. 5. bd. 12356.
3. Danske Slotte og Herregårde, bd. 13, p. 41. 2. udg. Kbh. 1966.
4. Danmarks Adels Aarbog 1943, p. 97.
5. Repertorium Diplomaticum, II. rk. 5. bd. 12357.
6. Danske Magasin, IV.rk. 1. bd. p. 185. & IV.rk. 4. bd. p.165.
7. Diplomatarium Vibergense, p. 269-271. Kbh. 1879.
8. Rigsarkivet. Rigsdomstolen. Herredagens dombog 5 (1549-57) fol. 92r-93v. Her efter udskrift foretaget for projekt Middelalderbyen.
9. P.M. Rørsig: De store Ildebrande i Viborg, p. 19. Viborg 1926.
10. Ursin: Stiftsstadens Viborg, p. 229 og 233. Viborg 1849.
11. Opmåling af gavlen på Oxernes gård i Tegninger af ældre nordisk Arkitektur 4.sl. 3. Helsingørskirkernes gavle i Danmarks Kirker, Frederiksborg amt 1. bd. Kbh. 1964.
12. Rådhuset i Næstved f.eks. i Vilh. Lorenzen: Gammel dansk Bygningskultur IV, p. 14-15. F.g.B.B. Kbh. 1912. Kirkegavlene i Danmarks Kirker, Præstø amt.
13. Bevaringsplan Viborg, p. 43. Viborg 1975.
14. Opmålinger af kirkens gavle i Tegninger af ældre nordisk Arkitektur 5.sl.2.
15. M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, p. 119. Kbh. 1920.
16. Kjeld de Fine Licht: Øresundsmotiver, Nationalmuseet Arbejdsmark 1976, p. 33-36.
17. F.eks. Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, p. 2514 og 2761.
18. Brevvekslingen mellem C.M.Smidt og Chr. F. Jensen er kun delvis bevaret i Nationalmuseets 2. afd. Der foreligger ingen beretning om restaureringen.
19. I Sct. Leonisgade 12, mtr. nr. 327, hvori der indgår dele af et middelalderhus med grundplan af samme størrelse som Domprovstegårdens, har kælderen bevaret rester af en sådan række lysåbninger. Viborg Stiftsmuseum j.nr. 670D.
20. Venligst meddelt mig af bygningskonduktør N.J. Israelsen.
21. Chr. Gulleb: Antikvariske Meddelelser fra Viborg, Samlinger til jydsk Historie og Topografi 1868, p. 107.